

Ivan Matijević

Neobjavljeni natpisi iz Žrnovnice i Salone

Ivan Matijević
HR, 21000 Split
Arheološki muzej - Split
Žrinsko-Frankopanska 25
ivan.matijevic@armus.hr

UDK: 930.271(497.5 Solin)“01”
Stručni rad
Primljeno: 3. 4. 2006.
Prihvaćeno: 25. 4. 2006.

U radu je riječ o četiri neobjavljena natpisa. Iz Žrnovnice potječe stela na čijoj je prednjoj i stražnjoj strani sačuvan po jedan natpis. Na njima se spominju ukupno tri osobe. Autor ih dovodi u vezu s doseljavanjem Orijentalaca u ovaj dio salonitanskoga agera. Na ulomku natpisa iz Salone spominje se jedan od članova obitelji Egnatius, a na drugome ulomku *collegium Veneris*.

Ključne riječi: natpis, Orijentalci, robovi, Egnatii, collegium Veneris

Slika 1a.
Stela Trosije Tihe

U vremenu nakon svojega objavljivanja arheološka zbirka Marka Matijevića u Solinu¹ postala je bogatija za dvadesetak latinskih natpisa koji potječu iz Salone i njezina agera. Većinom je riječ o naoko beznačajnim ulomcima koji među svojim redcima često znaju skrivati mnoge zanimljivosti. Iz toga korpusa izdvojili smo dva cjelovita i dva fragmentirana natpisa te im u ovom radu posvećujemo svoje zanimanje. Njihovom analizom došli smo do podataka koji nadopunjavaju naše spoznaje o nekim aspektima života glavnoga grada rimske provincije Dalmacije.

1. a.

Stela pronađena prilikom jaružanja donjeg tijeka rijeke Žrnovnice. (slika 1a)

Dimenzije: vis. 0,55 m; šir. 0,37 m; deb. 0,06 m.

Materijal: pravokutna vapnenačka ploča.

Stela je sačuvana u cijelosti. Istrošenost i naslage sedre na gornjoj polovici posljedica su dugotrajnog stajanja u rijeci. Gornji

dio stele ukrašen je trokutastim pseudozabatom, profiliranim jednostavnom širokom trakom. U njegovoj sredini je četverolisna rozeta iz koje se prema uglovima pružaju dva, čini se bršljanova, lista. Sa strana zabata nalaze se dva pseudoakroterija obrubljena uskom vrpcom i ukrašena trolisnom palmetom i bršljanovim listom. Natpisno polje uokvireno je jednostavnom "S" profilacijom. Natpis je raspoređen u 6 redaka. Veličina plitko uklesanih slova u 5. retku je 3,5 cm, a u ostalim redcima 3 cm. Riječi su odvojene znakovima interpunkcije. Tekst natpisa glasi:

D M

IVL TRO

FIMVS

TROSIE

THYCINI (sic)

B M

Rekonstrukcija natpisa glasi: D(is) M(anibus) / Iul(ius) Tro / fimus / Trosi(a)e / Tychini / b(ene) m(erenti)

Julije Trofim podiže spomenik Trosiji Tihi. S natpisa nije moguće odrediti u kakvom su odnosu komemorator i pokojnica, ali očito nije riječ o krvnom srodstvu. Veliki broj salonitanskih Julijevaca iz kasnoga Principata nosi grčke kognomene što je Alföldyja navelo na misao kako je riječ o doseljenicima s Istoka.² Njegova se pretpostavka vrlo dobro ogleda u ovom primjeru jer je Trofimus grčki kognomen.³ Tijekom kasnoga Principata najzastupljeniji je u Saloni i njezinoj okolici, dok se u ostalim krajevima provincije javlja puno manje.⁴ S druge strane, gentilicij Trosius posebno je raširen u sjevernoj Italiji.⁵ U Dalmaciji je poznato nekoliko njegovih potvrda koje se u jednakom broju javljaju tijekom ranog i kasnog Principata.⁶ U Saloni je jednom zabilježen u ranom, a dva puta u kasnom Principatu.⁷ Grafija pokojničinog kognomena nedvojbeno skriva ime Tyche. Klesar je očito pogreškom uvrstio slovo H ispred slova Y i C. Ovaj je kognomen također grčkoga porijekla.⁸ Zabilježen je nekoliko puta u Saloni, uglavnom kod oslobođenika.⁹

² Alföldy 1965, str. 118, bilj. 193; Alföldy 1969, str. 32, 34-36.

³ Pappé 1863/1870, str. 1558.

⁴ U Saloni i okolici poznato je više od 20 potvrda kognomena *Trofimus*, od kojih tek dvije pripadaju vremenu ranoga Principata. Ovaj je kognomen triput potvrđen u Naroni, te jednom u Burnumu i Visu. Vrijedno je napomenuti da su svi nositelji ovoga kognomena iz Narone oslobođenici, dok se za najmanje četvoricu iz Salone može reći da su bili pripadnici servilne ili libertinske populacije, v. Alföldy 1969, str. 314.

⁵ Alföldy 1969, str. 129; Wilkes 2002, str. 103. Alföldy smatra da je ime venetsko.

⁶ Gentilicij se pojedinačno javlja u srednjoj i južnoj Italiji, te Galiji, Noriku i Makedoniji, gdje su njegovi nositelji osobe sjevernoitalskog porijekla, vidi Alföldy 1969, str. 129.

⁷ Alföldy 1969, str. 129; Wilkes 1969, str. 232.

⁸ Pappé 1863/1870, str. 1571.

⁹ Od 7 potvrda imena *Tyche* u Saloni dva pripadaju vremenu ranoga Principata, cfr. Alföldy 1969, str. 315; Miletić 1989, str. 76, T. VI. 2.

¹ Maršić, Matijević, 2000.

Dakle, Julije Trofim i Trosija Tiha osobe su grčkoga porijekla. Oni su dio velikoga populacijskoga vala s Istoka koji je zapljuskivao provinciju Dalmaciju i njezin glavni grad tijekom druge polovice 2. stoljeća.¹⁰ Trofimova i Tihina imenska formula govore kako su oboje u trenutku podizanja spomenika bili rimski građani. Postavlja se pitanje njihovog društvenog statusa prije tog vremena. Trofim je mogao biti oslobođenik nekoga od salonitanskih Julijevaca koji su mogli imati zemljoposjede u Poljicima, a mislimo da je ta pretpostavka manje vjerojatna.¹¹ Tiha je, čini se, bila oslobođenica obitelji Trosius, koja je u Saloni, iako skromno, ipak potvrđena.¹² Kao ropkinja je mogla biti uposlana na nekom od obližnjih zemljoposjeda.

U provinciji je tijekom kasnoga Principata ropstvo bilo u opadanju, osim u Poljicima, gdje je zabilježeno na zemljoposjedima i u kućanstvima.¹³ Zemljoposjedništvo je u tom dijelu salonitanskoga agera imalo tradiciju iz 1. stoljeća, kada su ondje svoja imanja imale, između ostalih, obitelji Kanija i Atija.¹⁴ U drugoj polovini 2. stoljeća teritorij Salone proširen je na istok, čime su obuhvaćene općine Nareste i Pituntium.¹⁵ Jedan natpis svjedoči kako se to dogodilo 179. g.¹⁶ Možda bismo to prekrojavanje salonitanskoga agera mogli dovesti upravo u vezu s doseljenicima s Istoka, koji otkupljuju zemlju od starosjedilaca i potomaka italskih zemljoposjedničkih obitelji. Bivši vlasnici i zaposlenici tih imanja, ne želeći više raditi kao zakupnici kod stranaca s Istoka, u potrazi za boljom zaradom odlaze u glavni grad. Gibanja populacije na toj razini dovela su do pomanjkanja radne snage, što je prisililo Orijentalce na angažiranje robova.¹⁷

Slika 1b.
Leova stela

1. b.

Na stražnjoj strani spomenika nalazi se drugi nadgrobni natpis. Vjerojatno je naknadno uklesan, što se vidi po načinu glačanja plohe (slika 1b).

Stela je sačuvana u cijelosti. Natpis je smješten u jednostavno uklesanom okviru iznad kojega je maksimalno stilizirani trokutasti zabat. Tekst je raspoređen u dva retka s plitko uklesanim slovima veličine 3 cm. Sigle DM omeđene su znakovima interpunkcije.

Tekst natpisa glasi:

D M

LEONI

Rekonstrukcija natpisa glasi: D(is) M(anibus) / Leoni

Leo je ime grčkoga porijekla.¹⁸ U Saloni je tijekom Principata potvrđeno tri puta, od čega je jednom bila riječ o robu, a jednom o oslobođeniku.¹⁹ Dodamo li tim podacima ranije naglašene spoznaje o zastupljenosti servilno-libertinske populacije u istočnome dijelu salonitanskoga agera,²⁰ jednostavnu imensku formulu i primitivnost natpisa, u pokojniku bismo sasvim sigurno trebali gledati roba koji je možda bio zaposlen na obližnjim posjedima. O njegovom materijalnom i društvenom statusu, ali i o statusu onoga tko mu je spomenik podigao, najbolje govori siromaštvo epitafa i načina na koji je uklesan.

18 Pappé 1863/1870, str. 793.

19 Alföldy 1969, str. 228.

20 U Saloni i njezinoj okolici iz vremena kasnoga Principata poznato je više od 150 natpisa sa spomenom pripadnika servilno-libertinske populacije, cfr. Alföldy 1961, str. 147-149.

Prvi natpis nedvojbeno možemo datirati u vrijeme kasnoga Principata. U prilog tome govori Trofimova dvoimenska formula, koja se uklapa u vrijeme 2. polovice 2. stoljeća, kada se praenomen sve manje koristi²¹ kao i upotreba posvetne formule Dis Manibus.²² Skloni smo ga smjestiti u vrijeme kraja 2. ili početka 3. stoljeća. Sekundarno uklesani natpis na poledini valja datirati dva ili tri desetljeća kasnije.

2.

Ulomak titulusa pronađen u Grudinama, 150 m zapadno od bazilike Orientalis. (slika 2)

Dimenzije: vis. 0,17m; šir. 0,19m; deb. 0,1m.

Materijal: vapnenac.

Očuvan je gornji lijevi dio natpisa s tekstem u dva retka. Od trećeg retka očuvali su se tragovi dvaju slova. Veličina slova u 1. retku je 3 cm, a u 2. retku 2 cm. Klesana su u lijepoj pravilnoj kapitali. Natpisno je polje uokvireno jednostavnom "S" profilacijom. Tekst natpisa glasi:

L EGN[...]

AVGV[...]

[...]IC[...]

[...]

Rekonstrukcija natpisa glasi: L(ucius) Egn[atius] / augu[r] / [...]ic[...] / [...]

U početnim slovima EGN... sasvim sigurno smijemo prepoznati gentilicij Egnatius, koji je na natpisima iz Dalmacije dobro potvrđen. U Dalmaciji su njegovi nositelji Italici i njihovi oslobođenici.²³ Iz vremena ranoga Principata u Saloni su poznata četiri natpisa sa spomenom članova i oslobođenika obitelji Egnacija.²⁴ Ako je uistinu riječ o spomenutom gentiliciju, sigla L u 1. retku mora označavati prenamen (Lucius). Tada bi se radilo o Luciju Egnaciju, osobi koja je s kognomenom Klemens u Saloni epigrafički potvrđena.²⁵ Na tom žrtveniku spomenuti navodi funkcije koje je obnašao u okviru gradske vlasti; bio je gradski vijećnik i augur. U 2. retku našega titulusa najvjerojatnije valja prepoznati jednu od tih funkcija (augur). Na temelju rečenoga smijemo pretpostaviti da se na ovom ulomku spominje ista osoba koja je negdje u salonitanskome ageru, u okolici Klisa, tijekom

21 Thylander 1952, str. 66 i d. Postupna razgradnja ranocarskog imenskog sustava tipa praenomen-nomen-filijacija-cognomen započinje u vrijeme nakon cara Hadrijana, cfr. Calabi Limentani 1968, str. 176.

22 Posvetna formula *Dis Manibus* počinje se javljati sredinom 1. stoljeća, ali je uobičajena tek od trajansko-hadrijanskoga doba, cfr. Weynand 1902, str. 190-193.

23 Alföldy 1969, str. 83. O Egnacijima u Dalmaciji cfr. Wilkes 1969, str. 301.

24 Wilkes 2002, str. 99.

25 CIL III 1942 (Klis): I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / SACRVM / L(ucius) EGNATIVS L(uci) F(ilius) / CN(ei) NEP(os) CN(ei) PRONEP(os) / TRO(mentina) tribu) CLEMENS / DECVRIO AVGVR.

Slika 2.
Natpis Lucija Egnacija

1. stoljeća posvetila žrtvenik Jupiteru. Dakle, u isti vremenski kontekst treba uklopiti i ovaj ulomak titulusa.

U vezu sa Lucijem Egnacijem Klemensom mogli bismo dovesti još jedan natpis iz Salone koji se datira u isto vrijeme. Na njemu se spominje libertin Lucije Egnacije Maksim, koji je taj status možda stekao zahvaljujući upravo spomenutom dekurionu.²⁶ Grobna parcela čije se dimenzije spominju na Maksimovoj ari mogla je biti u Klemensovu vlasništvu. Očito je dopustio da se na njoj pokapaju njegovi oslobođenici i članovi njihovih obitelji. Primjeri takvih ukapanja već su zabilježeni na salonitanskoj zapadnoj nekropoli.²⁷

26 CIL III 14777.1: L(ucius) EGNATIVS / L(uci) L(ibertus) MAXIMVS / V(ivus) F(ecit) SIBI ET EGNATIS / AMYCO PATRI EIDEM / PATRONO MYRINE MATRI / LIBERALI SORORI LVCENSIS / FRATRI ET IVLIAE PROCVLAE / VXORI SVIS IN F(ronte) P(edes) XXXX / IN A(gro) P(edes) XXX / H(oc) M(onumentum) H(eredes) N(on) S(equetur). Ovaj se natpis vremenski poklapa s osobinama ostalih dvaju natpisa. Prvi spomenik sadrži punu dedikantovu imensku formulu, filijaciju i tribus, dok ovaj sadrži libertinsku filijaciju i oznake dimenzija grobne parcele. Redom je riječ o osobinama natpisa iz vremena 1. stoljeća.

27 Pravo pokopa na grobnoj parceli svojim je oslobođencima dala obitelj Gaja Albucija Menipa, koji je, kao i Lucije Egnacije Klemens, bio član vladajuće salonitanske aristokracije, cfr. Cambi 1986, str. 70.

3.

Ulomak titulusa pronađen u Grudinama, 200 m JZ od bazilike Orientalis. (slika 3)

Dimenzije: vis. 0,26m; šir. 0,17m; deb. 0,14m.

Materijal: vapnenac.

Očuvan je gornji dio natpisa s ostatkom teksta u dva retka. Od trećega retka sačuvani su tragovi dvaju slova. Veličina slova je 3,5 cm. Riječi su odvojene znakovima interpunkcije. Natpisno je polje uokvireno jednostavnom „S“ profilacijom. Tekst natpisa glasi:

[...] TRIPON[...]

[...]OLL VEN[...]

[...]

Rekonstrukcija natpisa glasi: [...] tripon[dium?] / [c]oll(egium) Ven[eris] / [...]

U 2. retku slobodno smijemo prepoznati naziv jednoga od već zasvjedočenih salonitanskih udruženja: collegium Veneris. U rimskome su svijetu postojala udruženja koja su okupljala pripadnike istih zanimanja i istih vjerskih zajednica. Preko svojih čelnih ljudi (magistri) ti su kolegiji svojim članovima i društvu služili na razne načine.²⁸ U Saloni je na natpisima zabilježeno postojanje nekoliko različitih udruženja: collegium dendroforum, lapidarium, saccarium, tignarium, collegium fabrum et centonarium.²⁹ Potvrđen je i collegium fabrum, koji je okupljao salonitanske obrađivače tvrdih materijala.³⁰ Tijekom 3. stoljeća. taj je salonitanski kolegij u svoje nazivlje dodao pridjev Veneris, sukladno imenu svoje božanske zaštitnice, da bi se pred kraj 3. stoljeća. počeo zvati samo collegium Veneris.³¹ Držimo da bi početni dio riječi tripon[...] bilo moguće rekonstruirati kao tripondium.³²

Kolegij je, u ovakvom imenskom obliku, u Saloni do sada bio zabilježen na tri natpisa.³³ Na njima se spominju osobe isključivo domaćeg porijekla.³⁴ Ovaj ulomak valja datirati, dakle, u vrijeme 2.

Slika 3.

Natpis sa spomenom collegium Veneris

polovine 3. stoljeća.

Popis kratica

AAH - Acta Archaeologica Academiae scientarum Hungaricae, Budapest.

ANUBIH - Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

BASD - Buletino di archaeologia e storia dalmata, Split.

BJb - Bonner Jahrbücher, Bonn.

CBI - Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo

CIL - Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin.

HA - Histria Antiqua, Pula.

HAD - Hrvatsko arheološko društvo

RFFZd - Radovi filozofskog fakulteta, Zadar.

Ivan Matijević

Neobjavljeni natpisi iz Žrnovnice i Salone

Literatura

Alföldy 1961
G. Alföldy, *Die Sklaverei in Dalmatien zur Zeit des Prinzipats*, AAH IX, Budapest 1961, 121-151.

Alföldy 1965
G. Alföldy, *Bevölkerung und gesellschaft der römischen provinz Dalmatien*, Budapest 1965.

Alföldy 1969
G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen provinz Dalmatien*, Heidelberg 1969.

Bulić 1900
F. Bulić, *Iscrizioni inedite - Pituntium (Srinjine)*, BASD XXIII, Split 1900, 53-55.

Calabi Limentani 1968
I. Calabi Limentani, *Epigrafia Latina*, Varese-Milano 1968.

Cambi 1986
N. Cambi, *Salona i njene nekropole*, RFFZd, 25/12, Zadar 1986, 61-108.

Jeličić 1991
J. Jeličić, *Pituntium u svjetlu arheoloških nalaza*, Podstrana od davnine do naših dana, Podstrana 1991, 19-43.

Kliškić 2002
D. Kliškić, *Oruđe i oružje, u: Longae Saloniae*, ed. E. Marin, Split 2002, 483-549

Marević 2000
J. Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski riječnik*, svezak I-II, Zagreb 2000.

Maršić, Matijević 2000
D. Maršić, M. Matijević, *Varia Salonitana*, Solin 2000.

Maršić 2003
D. Maršić, *Antička naselja Pituntium, Neraste i Oneum*, HA 11/2003, Pula 2003, 435-447.

Medini 1985
J. Medini, *Cognitiones salonitanae*, Godišnjak ANUBIH XXIII, CBI 21, Sarajevo 1985, 5-45.

Miletić 1989
Ž. Miletić, *Murazzo zapadne salonitanske nekropole*, RFFZd, 28/15, Zadar 1989, 49-76.

Pappe 1863/1870
W. Pappe, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig 1863/1870.

Thylander 1952
H. Thylander, *Étude sur l'Épigraphie latine*, Lund 1952.

Waltzing 1895/1900
J. P. Waltzing, *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les romains*, tome I - IV, Louvain 1895/1900.

Waltzing 1899
J. P. Waltzing, *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les romains*, tome III, Louvain 1899.

Weynand 1902
R. Weynand, *Form und Dekoration der römischen Grabsteine der Rheinlande im ersten Jahrhundert*, BJb, Bonn 1902, 185-239.

Wilkes 1969
J. J. Wilkes, *Dalmatia*, 1969, London 1969.

Wilkes 2002
J. J. Wilkes, *A roman colony and its people*, u: *Longae Saloniae*, ed. E. Marin Split 2002, 87-103.

28 Jedna od njihovih obveza bila je organizacija vjerskih aktivnosti vezanih za kult svoga božanskog zaštitnika ili zaštitnice, kao i organizacija pokopa svojih članova, cfr. Wilkes, 1969, 236. U vezi s održavanjem kulta svoje zaštitnice, u udruženju je bilo moguće i prakticiranje misterijskih elemenata na htoničko-eshatološkoj osnovi, cfr. Medini 1985, str. 32, bilj. 94. Za natpise sa spomenom kolegija u rimskoj provinciji Dalmaciji cfr. Waltzing 1899, str. 94-101.

29 Alföldy 1965, str. 116-117; Wilkes 1969, str. 235-236.

30 Kliškić 2002, str. 487.

31 Bulić 1900, str. 54.

32 Tripondij je težina od 3 libre (1 libra=12 unci=0,327 kg) ili malo manje od kilograma, cfr. Marević 2000, str. 1765, 3303. Na razini pretpostavke možemo napisati da tripondij na ovom ulomku možda označava težinu nekoga dara od plemenitoga metala što ga je zajednici dao neki pojedinac ili kolegij; primjerice, na jednom natpisu iz Narone (CIL III 1769) spominje se kako je gradski oslobođenik poklonio kao prilog u svetišće cara srebrni kantaros težak 17 uncija (...*et canthar(um) arg(enteum) p(ondo)(unciarum septem*)), ili je možda riječ o težini nekoga predmeta kojim su opremljene službene prostorije kolegija.

33 CIL III 2106, CIL III 2108, CIL III 14641.

34 Alföldy 1965, str. 116.

Summary**Unpublished Inscriptions from Žrnovnica and Salona**

Key words: stela, Orientals, slaves, Egnatii, collegium Veneris

The paper describes two intact and two fragmented unpublished inscriptions that are kept in Marko Matijević's collection in Solin. While dredging the lower flow of river Žrnovnica a simple small stela, that has one epitaph on the front and one on the backside appeared. The first epitaph mentions Julius Trophimus as a commemorator and Trosia Tiha as a deceased. The epitaph does not reveal the nature of their relationship. According to the results of the name analysis, we can conclude that these were the people of oriental origin who had arrived to the vicinity of the capital of the province during the second half of the 2nd century. They were both the citizens of Rome, and Tiha was most probably a freed slave. Massive arrival of the oriental inhabitants to this part of the fertile Poljica region probably led to the secondary parcelling out of the Salonitan ager, which has epigraphically been confirmed. The back surface of the same monument has another epitaph. The mode of the stone polishing shows that it was made after the previous one. An unknown commemorator has made it for a certain Leo. Based on the information about the character of the bearer of this name, a member of local servile population should be recognized. The first epitaph dates from the late 2nd or the beginning of the 3rd century, while the epitaph on the backside is two or three decades younger.

The object of further discussion is a fragment of titulus written in beautiful Roman letters. It was discovered 150 m west of the Salonitan basilica Orientalis. The fragment probably has the name of Lucius Egnacius Clemens, an augur and town councillor, who had that function during the 1st century. He was probably a person who dedicated an altar to Jupiter that was discovered on Klis. We could connect it to an altar that mentions libertinus Maximus who got that status owing to Clemens.

The last inscription from this paper is also a fragment of a titulus discovered in Grudine, 250 m south-west of the basilica Orientalis. The fragment definitely mentions *collegium Veneris* or one of the many Salonitan associations. We assume that the first segment of the words could be reconstructed as a *tripondium* considering the possibility of connecting this word to the existence of the official collegium rooms and their equipping. This collegium gathered Salonitan tradesmen who took Venus as their protector during the 3rd century. The monument dates from the second half of the 3rd century.

Translation: Jasminka Babić